

JERZY ROMANOW, MAŁGORZATA ROMANOW

OPACTWO KANONIKÓW REGULARNYCH ŚW. AUGUSTYNA NA PIASKU WE WROCŁAWIU W ŚWIELE BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH

Geneza wrocławskiego opactwa kanoników regularnych św. Augustyna związana jest z miejscowością Sobótka-Górka, gdzie po 1121 r., a przed rokiem 1138 funkcjonował klasztor zakonników tej reguły, sprowadzonych z Arrovise we Flandrii (Malczyński 1952). Fundatorem klasztoru był Piotr Włostowic, syn Jaksy z rodu Łabędziów, który osadził zakonników na terenie dóbr, będących jego własnością. Nieznana jest dokładna data przeniesienia

augustianów spod Ślęzy do Wrocławia. Fakt ten miał miejsce, jak się uważa, po najeździe czeskim w 1132 r. (Gębarowicz 1936, s. 24–26). Dokument z 1149 r. potwierdza istnienie kościoła pod wezwaniem Najświętszej Panny Marii koło mostu we Wrocławiu (*Kodeks Dyplomatyczny Śląska* 1951, t. I, s. 22). Zakonnicy zostali osadzeni na jednej z wysp odrzańskich, wyróżniającej się szczególnie piaszczystą powierzchnią, stąd prawdopodobnie nazwa Wyspa

Ryc. 1. Fragment planu perspektywiczno-widokowego Wrocławia z 1562 r. autorstwa B. Weinera. Wg *Wrocław na planach. XVI–XX wiek*, plan 1

Piasek. Również była ona własnością Piotra Włostowica. Pierwszym opatem klasztoru na Piasku był zakonnik imieniem Oger lub Oqer, albo, jak pisze Marek Cetwiński – Ogier. Kolejnym opatem został Radulf, a od 1193 r. funkcję tę pełnił Alard (Cetwiński 1982, s. 17).

Najstarsza znana ilustracja średniowiecznej zabudowy opactwa na Wyspie Piasek wykonana została przez Bartłomieja Weinera i pochodzi z 1562 r. (ryc. 1). Niestety, założenie klasztorne przedstawione zostało w niekorzystnym ujęciu od strony południowej, dlatego niemożliwe jest rozpoznanie jego pełnej planigrafii. Zdecydowanie lepszy widok omawianego kompleksu znajduje się na planie z 1587 r. au-

torstwa F. H. Vrooma i F. Grossa (ryc. 2). Na jego zabudowę składa się obecnie istniejący kościół NPM oraz dwukondygnacyjne budynki klasztorne w postaci czworobocznych bloków, zamykających trzy wewnętrzne dziedzińce.

Średniowieczna zabudowa opactwa, widziana z lotu ptaka od wschodu, przedstawiona została na grafice J.U. Krausa z 1668 r. (ryc. 3). Interesująca jest inskrypcja w kartuszu po lewej (heraldycznie) stronie portretu opata Jana Henryka, która brzmi: COLLEGVIM CANN REGGS AVGVSTINIAD DIVAM VIRGINEM IN ARENA VRATISLAVIA IN SILESIA FUNDATUM ANNO CHRISTI MCVIII. Podana tu data fundacji opactwa na Piasku (1108 r.)

Ryc. 2. Fragment planu perspektywiczno-widokowego Wrocławia z 1587 r. autorstwa F.G. Vrooma i F. Grossa. Wg *Wrocław na planach. XVI–XX wiek*, plan 5

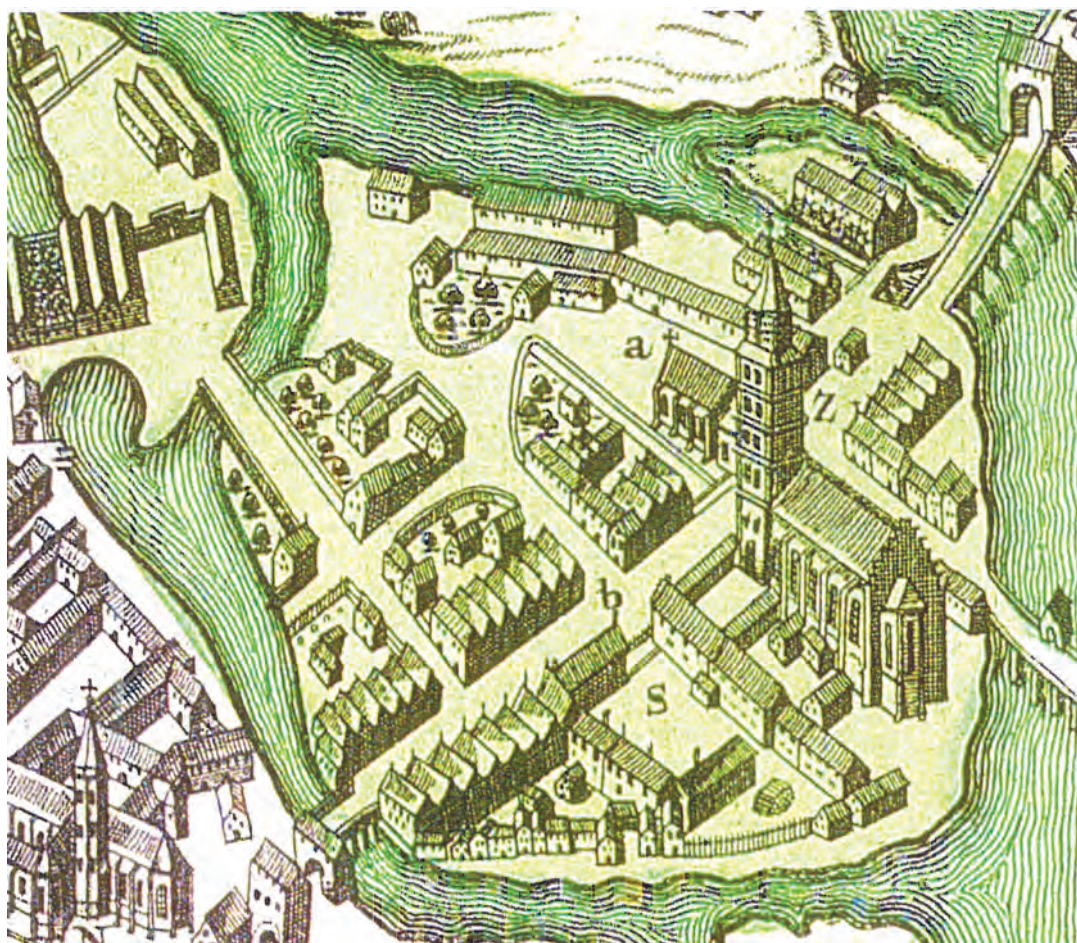
Ryc. 3. Opactwo kanoników regularnych św. Augustyna na Piasku we Wrocławiu przedstawione z lotu ptaka od strony wschodniej. Grafika J.U. Krausa z 1668 r. wg nieznanego autora (Czerner 1989, ryc. 229)

jest oczywiście wykluczona, zważywszy na datę założenia macierzystej siedziby w Sobótce-Górcie (lata pomiędzy 1121 a 1138 r.). Niewykluczone, że w dacie na kartuszu pominięte zostały cyfry XXX lub XL, co dawałoby w rezultacie rok MCXXXVIII (1138) lub MCXLVIII (1148). Obie daty mogłyby oznaczać czas fundacji opactwa we Wrocławiu.

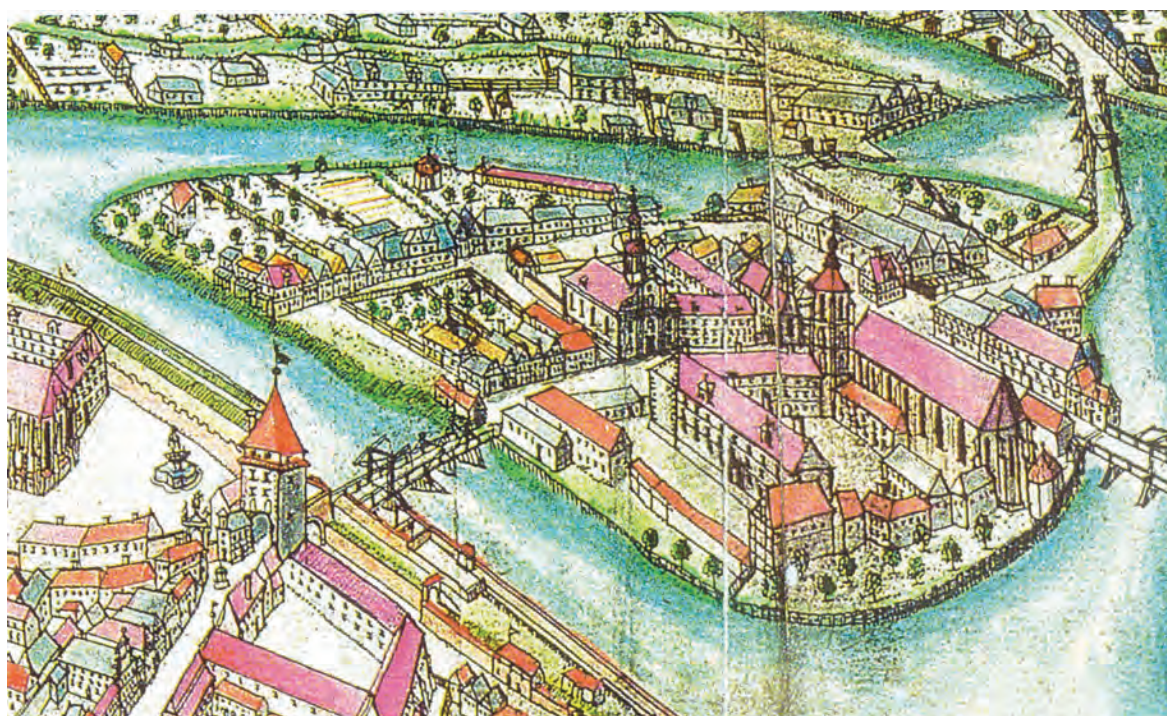
Niemal identyczna zabudowa zespołu klasztorowego widnieje na planie M. G. Seuttera, wykonanym między 1720 a 1730 r. (ryc. 4). Zasadnicze zmiany w rozplanowaniu budynków opactwa można zaobserwować na planie F. B. Wernera (ryc. 5). Zamiast zespołu obiektów zamykających trzy dziedzińce, widoczna jest zabudowa w postaci jednego dużego dziedzińca i otaczających go trzech nowo wybudowanych skrzydeł: dwóch trzykondygnacyjnych od południa i zachodu oraz jednego dwukondygnacyjnego od północy, ściśle przylegającego do kościoła. Od wschodu zachowana została wcześniejsza zabudowa. Na kolejnym planie z 1752 r. anonimowego autora widoczny jest od wschodu nowy, trójkondygnacyjny budynek, który, wraz z istniejącymi

w tej części starszymi obiektami, zamknął otwartą dotychczas przestrzeń w kolejny czworoboczny dziedziniec (ryc. 6).

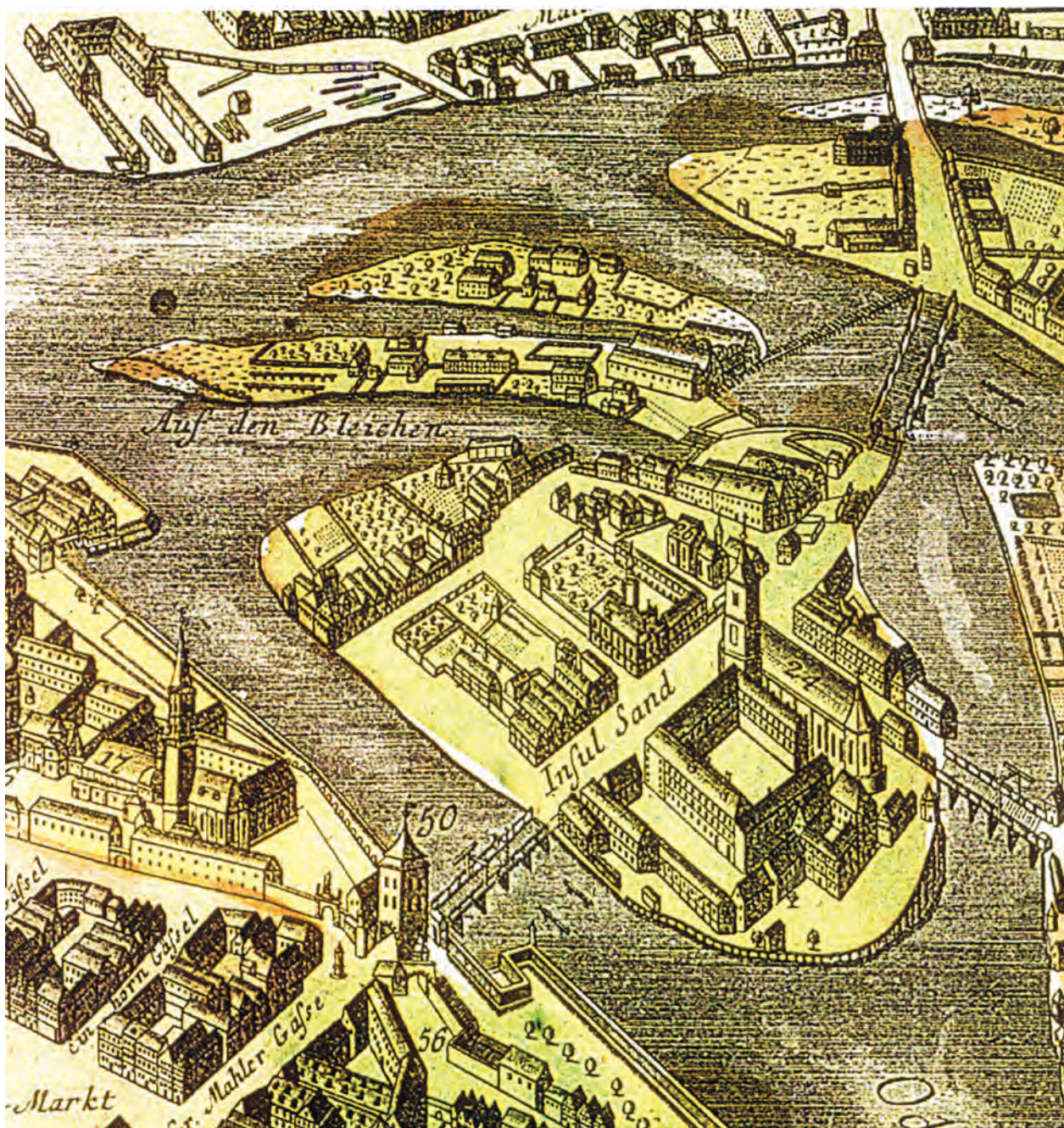
Obecnie naziemną pozostałością zabudowy opactwa na Piasku jest gotycki kościół p.w. NPM oraz barokowy, czteroskrzydłowy budynek klasztorny z wewnętrznym dziedzińcem. Jeszcze do końca 2. wojny światowej funkcjonował budynek pełniący rolę muzeum, który powstał w wyniku przebudowy zespołu obiektów z faz gotyckich I i II. Ponadto w podziemiu dzisiejszego kościoła, pod żelbetonowym stropem tzw. krypty, eksponowane są relikty architektoniczne kościoła romańskiego i rozbudowanego w późniejszym okresie kościoła wczesnogotyckiego. Do czasów współczesnych przetrwały także kamienne detale wystroju w postaci romańskiej bliźniaczej bazy z granitu (ryc. 7) oraz piaskowcowy tympanon fundacyjny Marii Włostowicowej i jej syna Świętosława (ryc. 8), datowany na 3. ćw. XII w. (Semkowicz 1951, s. 541–542). W trakcie wyrywkowych badań odkryto w 1923 r. zachodni odcinek krążanka wschodniego z zachowanym cho-

Ryc. 4. Fragment planu perspektywiczno-widokowego Wrocławia z lat 1720–1730 autorstwa M.G. Seuttera.
Wg *Wrocław na planach. XVI–XX wiek*, plan 10

Ryc. 5. Fragment planu perspektywiczno-widokowego Wrocławia z lat 1742–1750 autorstwa F.B. Wernera.
Wg *Wrocław na planach. XVI–XX wiek*, plan 13

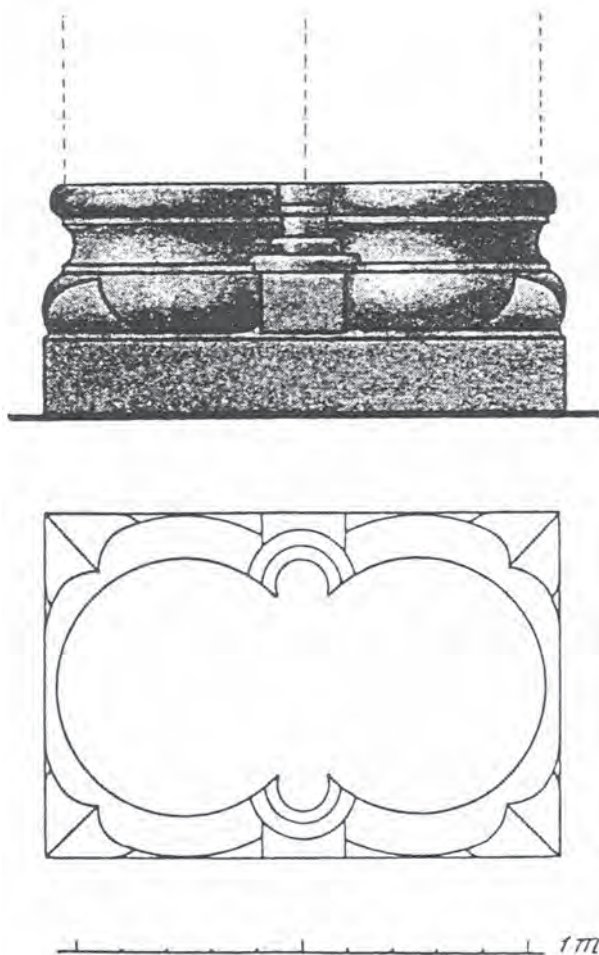

Ryc. 6. Fragment planu perspektywiczno-widokowego Wrocławia z 1752 r. nieznanego autora.
Wg *Atlas Historyczny Miast Polskich*, plan 18

dnikiem (Burgemeister 1930, s. 210, ryc. 165; s. 212, ryc. 166).

Pierwsze powojenne badania na terenie Wyspy Piasek podjęte zostały w 1955 r. pod kierunkiem Tadeusza Kozaczewskiego i prowadzone były w obrębie zrujnowanego kościoła NPM. Odkryto wówczas fragmenty muru kościoła romańskiego. W latach 1961–1963 w trakcie restauracji kościoła badania archeologiczne prowadzili Olgierd Czerner i Józef Kaźmierczyk. W ich trakcie natrafiono na pozostałości kościoła romańskiego oraz mury z fazy gotyc-

kiej. Odkryte relikty zostały wyeksponowane ponad ówczesny poziom terenu oraz zadaszone w obrębie krypty, funkcjonującej pod gotyckim chórem obecnego kościoła (Czerner 1962, s. 360–376). W 1982 r. rozpoczęto wykopaliska na terenie zabudowy klasztornej opactwa na Piasku. Trwały one z przerwami do 1986 r. (Romanow 1987), a następnie były wznowiane kolejno w latach: 1992–1993 (Dwojak, Ziółkowski 1994), 1995 (Romanow 1996), 1997 (Romanow 1997) oraz w roku 2000 (Romanow 2001).

Wyniki dotychczasowych badań, skorelowane z dostępnymi źródłami historycznymi, z uwzględnieniem wyników prac prowadzonych na terenie dziedzica w 1923 r., jak również szkiców Inspektora Budowlanego Jakuba Knorra, który w trakcie budowy barokowego skrzydła wschodniego klasztoru zarejestrował przebieg starszych fundamentów (ryc. 9), stanowiły podstawę do przestrzennej rekonstrukcji założenia klasztorowego w kolejnych fazach chronologicznych. Planigrafia obiektów odkrytych podczas powojennych badań archeologiczno-architektonicznych przedstawiona jest na ryc. 10.

W oparciu o zmieniające się cechy stylistyczne zachowanych murowanych relikwów, wydzielono cztery, kolejno następujące po sobie fazy zabudowy opactwa na Piasku. Jedna przypada na okres występowania na naszym terenie stylu romańskiego, natomiast trzy pozostałe są charakterystyczne dla gotyku.

Ryc. 7. Wyspa Piasek we Wrocławiu. Granitowa bliźniacza baza kolumnowa z fazy romańskiej (Burgemeister 1930, ryc. 164)

Ryc. 8. Wyspa Piasek we Wrocławiu. Tympanon fundacyjny z kościoła klasztorowego fazy romańskiej, datowany na 3. ćw. XII w. (fot. J. Romanow)

Ryc. 9. Fragment planu Wyspy Piasek sprzed 1930 r. wg Inspektora Budowlanego Jakuba Knorra. Oznaczenia:
1 – kościół NPM w 1334 r., 2 – dormitorium, 3 – południowe i zachodnie skrzydła barokowe klasztoru z lat 1709–1730,
4 – wschodnie skrzydło barokowe klasztoru z 1781 r., 5 – zespół browaru i piekarni z 2. poł. XIV w., 6 – budynek
gospodarczy z ok. 1800 r., 7 – budynek mieszkalny, barokowy, 8 – budynek gospodarczy z ok. 1781 r., 9 – młyn Maria,
10 – kaplica św. Anny z ok. 1380 r., 11 – klasztor augustianek, lata 1709–1715, 12 – kościół p.w. św. Jakuba
lata 1680–1690 (Burgemeister 1930, ryc. 161)

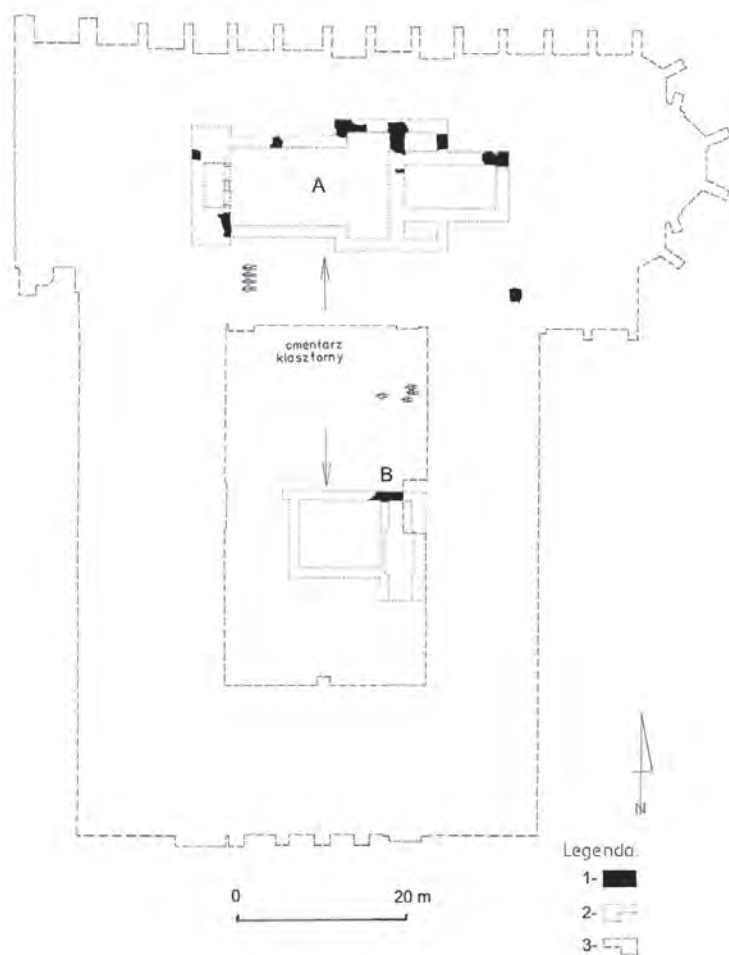
FAZA ROMAŃSKA (LATA 1132–1149 – KONIEC 1. ĆW. XIII W.)

Z zabudowy kościoła romańskiego (ryc. 11) zachowały się: północne ramię transeptu z reliktnymi ścian bocznymi, północno-wschodnie narożne prostokątnego prezbiterium, wschodnia ściana zapewne północnej kaplicy prezbiterialnej, fragment węgara północnego łuku tęczowego prezbiterium, północny odcinek korpusu oraz dwa odcinki muru w części zachodniej kościoła, stanowiące, jak można przypuszczać na podstawie modelu przedstawionego na tympanonie, pozostałości bliźniaczych wież. Mury kościoła zachowane do wysokości od 15 do 18 cm

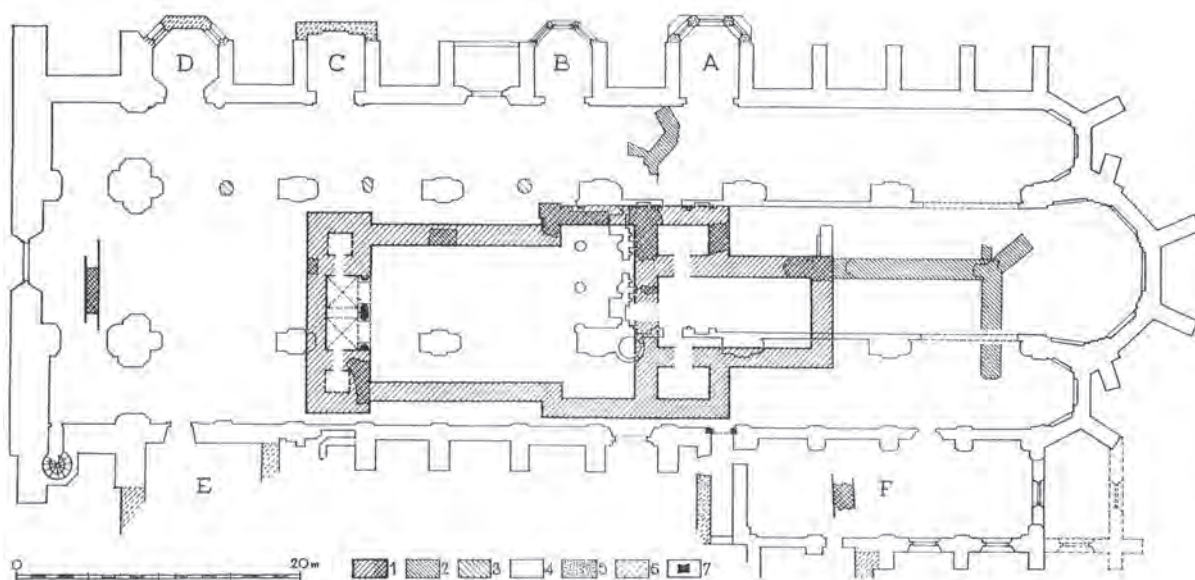
w partii fundamentowej, około 23 cm w partii ponad odsadzką oraz ponad 26 cm w narożu transeptu, zbudowane zostały z granitowych ciosów w układzie *opus quadratum*. Wnętrze muru wypełniają płaskie ceramiczne plinty w układzie skośnym i pionowym. Jego grubość wynosi około 1,44 m. Korpus kościoła w świetle ścian mierzy 18,30 m, natomiast długość transeptu w świetle zachowanych ścian to około 10,60 m.

Reliktem kamiennego wystroju architektonicznego kościoła fazy romańskiej jest m.in. piaskowco-

146

Ryc. 11. Wyspa Piasek we Wrocławiu. Zabudowa w fazie romańskiej. Objaśnienia:
1 – odkryte relikty zabudowy, 2 – rekonstrukcja obiektów, 3 – obecna zabudowa, A – kościół,
B – budynek o nieokreślonej funkcji na terenie klasztoru (rys. J. Romanow)

Ryc. 12. Wyspa Piasek we Wrocławiu. Plan kościoła NPM. Objaśnienia: 1 – budowla romańska z poł. XII w., 2 – XIII w.,
3 – przed 1346 r., 4 – XIV w., 5 – XV w., 6 – XVII w., 7 – fragmenty kamieniarki nie zachowane *in situ*, A – kaplica
św. Antoniego, B – kaplica św. Jana Nepomucena, C – kaplica św. Krzyża, D – kaplica św. Rodziny, E – kaplica
św. Sebastiana, F – zakrystia (wg O. Czernera, oprac. E. Małachowicz 1992, ryc. 17)

Ryc. 13. Wyspa Piasek we Wrocławiu. Granitowe płyty z otworami grzewczymi odkryte na wtórnym złożu w południowym krużganku opactwa I fazy gotyckiej. Po lewej mur zbudowany z cegieł w układzie wendyjskim (fot. J. Romanow)

wystąpiły w dwóch skupiskach: pod krużgankiem wschodnim oraz północnym wirydarza późniejszej fazy gotyckiej (ryc. 11). Łącznie odkryto 8 grobów, które zawierały szkielety wyłącznie dorosłych mężczyzn, zapewne zakonników. Zmarłych ułożono na

wznak, głowami skierowanymi na zachód (ryc. 14). Zgodnie z regułą zakonną byli oni pozbawieni jakiegokolwiek wyposażenia; wyjątkiem jest znalezisko trzonu delikatnej szpili wykonanej z brązu, stanowiącej zapewne niezbędne zapięcie habitu. W obu

Ryc. 14. Wyspa Piasek we Wrocławiu. Grób szkieletowy odkryty na cmentarzu klasztornym fazy romańskiej (fot. J. Romanow)

skupiskach zmarli chowani byli warstwowo, w wyniku czego szkielety położone niżej zostały uszkodzone przez pochówki późniejsze (ryc. 15). Ponadto jeden z grobów uległ zniszczeniu przez mur wschodni wirydarza kolejnej fazy opactwa (ryc. 16), drugi zaś przez mur ściany południowej obecnego kościoła.

Podczas prowadzonych badań dokonano również szeregu obserwacji w zakresie rozpoznania ówczesnej morfologii terenu. Stwierdzono mianowicie, że najwyżej zachowany strop calca znajduje się aktualnie na wysokości 117,4 m n.p.m. w obrębie wirydarza I gotyckiej fazy zabudowy zespołu klasztornego. Na stropie odkrytego poziomu calca nie zaobserwowano obecności humusu pierwotnego, co świadczy o tym, że przed rozpoczęciem budowy opactwa dokonano jego niwelacji, być może także z częścią calca. Obecnie w tym miejscu zalega warstwa próchnicy i gruzu poziomu budowlanego krużganków wirydarza I fazy gotyckiej. Tak wysoko usytuowanego poziomu calca nie stwierdzono w żadnym innym miejscu na Wyspie Piasek. Strop piaszczystego calca wystąpił jeszcze na wysokości 115,8 m n.p.m. we wschodnim odcinku obecnego nabrzeża. W kierunku zachodnim calej został zaobserwowany w pasie przydrożnym obecnej ul. św. Jadwigi oraz pod kaplicą św. Anny (Kaźmierczyk, Kamiński, Limisiewicz 1995, s. 241 n.). opierając się na tych danych według naszych obliczeń piaszczysta, wystająca ponad lustro wody, partia Wy-

spy Piasek miała w tej fazie kształt owalny o wymiarach 90×115 m. Dłuższą osią usytuowana była na linii wschód-zachód.

Z powyższego wynika, że w fazie romańskiej na piaszczystej kulminacji wyspy stał wolno stojący kościół, na południe od niego znajdowała się bliżej nieokreślona zabudowa klasztorna, a pomiędzy tymi obiektami założony został w dwóch skupiskach przyklasztorny cmentarz. Całość najprawdopodobniej otaczał murowany parkan. Funkcjonowanie klasztoru w omawianej fazie trwało do momentu przebudowy dotychczasowego kościoła romańskiego w zaopatrzonego w przypory kościół o formie gotyckiej. Źródła historyczne nie podają daty wzniesienia nowego kościoła. Wiadomo natomiast, że do budowy przyziemnych partii ścian jego prezbiterium użyte zostały granitowe ciosy pozyskane z częściowej rozbioru wcześniejszej świątyni, a partie wyższe wykonane zostały z cegieł układanych w wątku dwuwózówkowym, tzw. wendyjskim. Badania prowadzone w Kamieńcu Ząbkowickim potwierdzają, że już w 1. poł. XIII w. augustianie stosowali architektoniczne elementy konstrukcyjne charakterystyczne dla gotyku. W 1210 r. biskup wrocławski Wawrzyniec nakazał kanonikowi katedralnemu Wincentemu z Pogorzeli, aby założył w Kamieńcu Ząbkowickim klasztor augustianów (Knauer 1932, s. 10; Chrzanowski 1980, s. 14–16). Zakon tej reguły funkcjonował tam aż do odwołania w 1243 r. Podczas wykopalisk odkryto relikty prostokątnego w planie pre-

Ryc. 15. Wyspa Piasek we Wrocławiu. Widok na warstwowe pochówki szkieletowe z fazy romańskiej w obrębie wschodniego krużganka klasztoru I fazy gotyckiej (fot. J. Romanow)

Ryc. 16. Wyspa Piasek we Wrocławiu. Widok na rozglifioną wnękę podokienną w ścianie wirydarza od wewnętrznej strony wschodniego krużganka. Po prawej posadzka krużganka z płytek ceramicznych. Niżej uszkodzone warstwowe pochówki szkieletowe z fazy romańskiej (fot. J. Romanow)

zbiterium (obiekt D), którego ściany zaopatrzone były w przypory proste i przekątniowe (Romanow 1987a, s. 8, ryc. 2, 44, 45). Powyższe fakty wska-

zują, że budowa nowego kościoła gotyckiego na Wyspie Piasek we Wrocławiu także mogła nastąpić w 1. poł. XIII w.

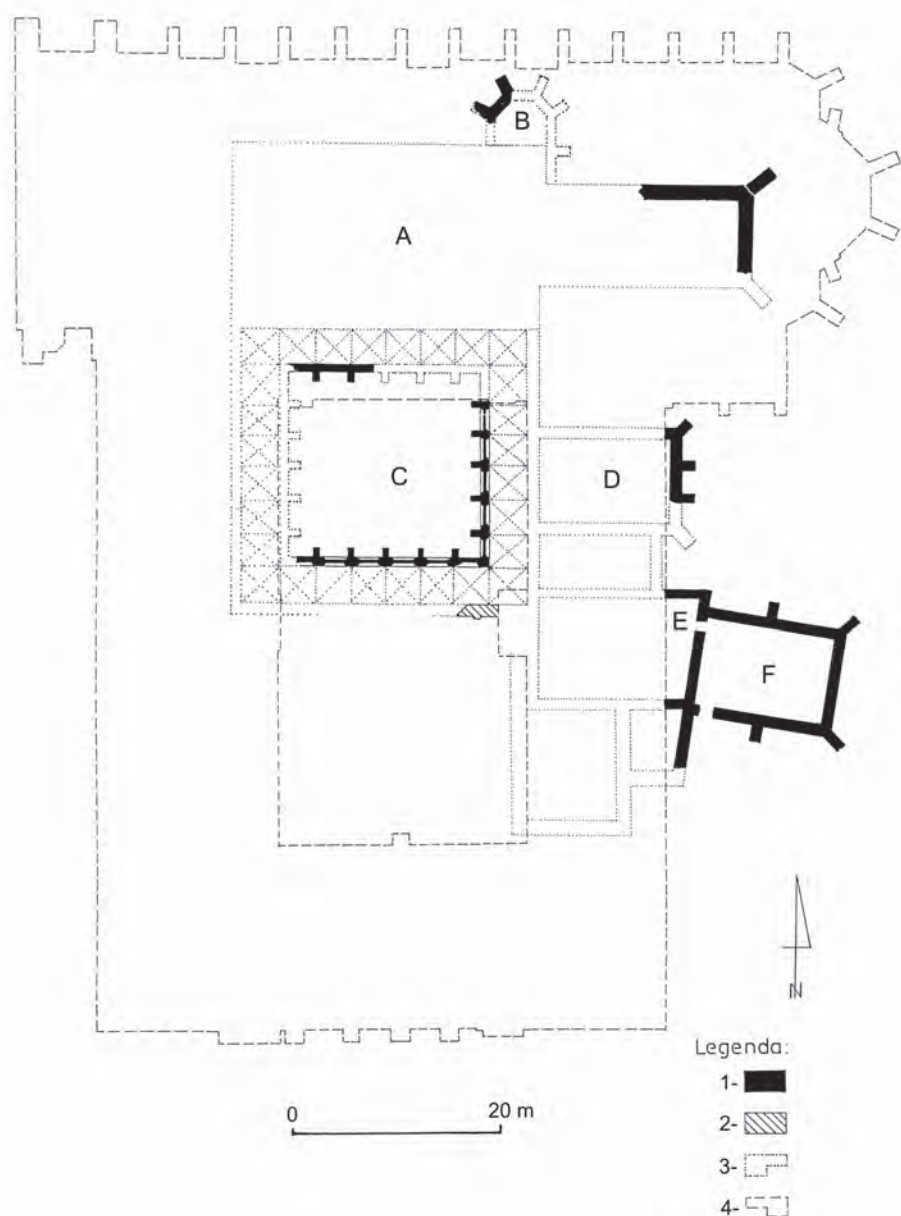
I FAZA GOTYCKA (2. ĆW. XIII W. – 1334 R.)

W pierwszej fazie gotyckiej prezbiterium wcześniejszego kościoła romańskiego zostało przedłużone o ok. 10 m w kierunku wschodnim (ryc. 12). W miejscu styku nowo wybudowanego prezbiterium z murem prezbiterium romańskiego znajduje się, dostawiona od zewnątrz, ceglana przypora prosta. Mur czołowy nowego obiektu nie przetrwał w całości do naszych czasów, jednak jego odkryty odcinek jest dłuższy od ściany czołowej prezbiterium kościoła z poprzedniej fazy. Zachowane relikty kościoła gotyckiego wskazują na jego zdecydowanie większy program użytkowy, dostosowany do pełnienia nowej funkcji (ryc. 17).

W północno-wschodnim narożu nowego prezbiterium odkryto przyporę przekątniową o długości ok. 2,70 m, będącą charakterystyczną cechą architektury gotyckiej. Mur prezbiterium został zbudowany z trzech warstw granitowej kostki oraz z cegieł układanych w wąż dwuwozówkowy (wendyjskim). W przyziemiu mur ten ma szerokość 1,58 m. Obecność przypory przekątniowej oraz prostej ceglanej

na styku prezbiterium romańskiego z gotyckim wskazuje, że w nowym prezbiterium występowało sklepienie krzyżowe. Przy północno-wschodnim narożu korpusu kościoła wybudowana została jednoprzestrzenna kaplica jego fundatorów, po której zachował się fragment trójbocznie ukształtowanej ściany czołowej, zaopatrzonej od zewnątrz w przypory (ryc. 17, obiekt B).

W części północnej dziedzińca, pochodzącego z barokowej fazy klasztoru, rozpoznano wirydarz usytuowany w skrzydłach wschodniego, południowego i północnego krużganka (ryc. 17, obiekt C). Północna ściana krużganka, będąca jednocześnie południową ścianą kościoła z tej fazy, została zlikwidowana w trakcie budowy obecnie istniejącej świątyni. Wirydarz na osi północ-południe ma długość 19,20 m, natomiast długość murów na osi wschód-zachód wynosi 19 m. Ściana zachodnia została zniszczona przez mur barokowego, zachodniego skrzydła klasztoru. Mury wirydarza zbudowano z cegieł o wymiarach 8,5–9×13×26–27 cm, układa-

Ryc. 17. Wyspa Piasek we Wrocławiu. Zabudowa w I fazie gotyckiej. Objaśnienia: 1 – odkryte relikty zabudowy, 2 – zabudowa fazy poprzedniej, 3 – rekonstrukcja obiektów, 4 – obecna zabudowa, A – kościół, B – kaplica fundatorów, C – wirydarz, D – kapitułarz, E – dwudzielny segment zachodni, F – refektarz (rys. J. Romanow)

ných w wątku gotyckim, a tylko miejscami wystąpił wątek dwuwozówkowy. W partii przyziemia mają one szerokość od 0,85 do 0,90 m, natomiast w części fundamentowej rozszerzają się uskokami, osiągając szerokość do 1,35 m. Posadowione zostały na szerokiej stopie fundamentowej, wykonanej z granitowych otoczków układanych na zaprawie piaskowo-wapiennej. Od wewnętrznej strony wirydarza wystąpiły symetrycznie rozmieszczone prostopadłe przypory, po pięć przy każdej ze ścian. Mają one szerokość od 0,56 do 0,70 m, a ich długość waha się w granicach 0,82–0,88 m. Fundamenty przypór,

podobnie jak mury wirydarza, rozszerzają się uskokami ku dołowi i także spoczywają na stopie fundamentowej z granitowych otoczków, spajanych za pomocą wapiennej. W południowo-wschodnim narożniku wirydarza odkryto bazę i bęben trzonu kolumny przyściennnej, wykonanej z piaskowca (ryc. 18).

Pomiędzy przyporami w murach ścian wirydarza zachowały się, rozglifione od strony krużganków, wnęki podokienne (ryc. 16). Analogiczne wnęki, lecz usytuowane na poziomie parapetów, występują także od strony wirydarza. W jednym przypadku stwierdzono negatyw ukośnego parapetu, tzw. pulpitu-

Ryc. 18. Wyspa Piasek we Wrocławiu. Widok na bazę i trzon kolumny przyściennej znajdującej się w południowo-wschodnim narożu muru wirydarza (fot. J. Romanow)

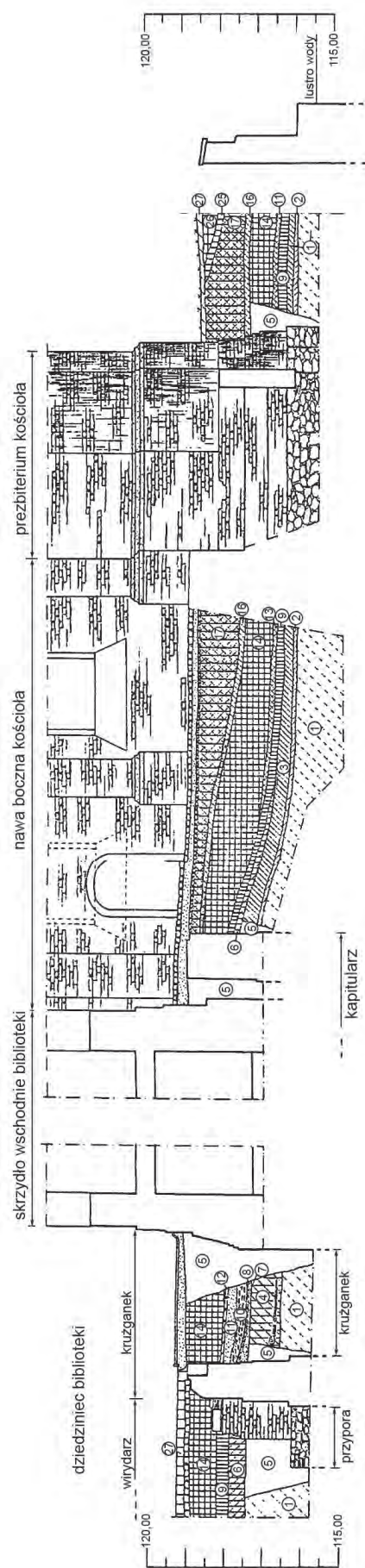
go, wykonanego prawdopodobnie z piaskowca. Szerokości poszczególnych skrzydeł krużganka nie można było określić, ponieważ jego zewnętrzne ściany zostały rozebrane w trakcie późniejszych przebudów. Jedyne pomiar uzyskano w skrzydle południowym, gdzie ścianę zewnętrzną południową stanowi fragment budowli z fazy romańskiej. Szerokość tego skrzydła wynosi 3,50 m. Obecność przypór oraz bazy z bębnum kolumny przyściennej wskazuje na zadaszenie krużganków czterodzielnym sklepieniem krzyżowo-żebrowym. Rozpiętość jego przęseł wahała się od 3,30 m (rozpiętość pomiędzy osiami przypór) do 3,50 m (szerokość krużganka południowego).

W profilu wykopu badawczego, założonego w obrębie wirydarza (ryc. 19), poziom piaszczystego calca (warstwa 1) został zaobserwowany na wysokości 117,40 m n.p.m. Nad jego stropem nie stwierdzono warstwy humusu pierwotnego. Można z tego wnioskować, że przed budową wirydarza dokonano niwelacji terenu, bowiem bezpośrednio nad calcem zalega warstwa gruzu budowlanego (warstwa 6), związana z budową krużganków. Dopiero nad nią znajduje się warstwa czarnej próchnicy (warstwa 9), będąca śladem po klasztornych ogrodach. Z kolei w wykopie założonym w obrębie krużganka wschodniego, strop calca (warstwa 1) pojawia się dopiero na poziomie 116,50 m n.p.m., a bezpośrednio nad nim znajdowały się pochówki zakonników z rromańskiej fazy opactwa (warstwa 4). Obie warstwy prze-

cięte są przez wkop fundamentowy ściany wirydarza (warstwa 5). Nad nim wystąpiła warstwa podsypki piaskowej (warstwa 7), związana z pierwszym poziomem ceramicznej posadzki krużganka (warstwa 8). Wyżej stwierdzono grubą warstwę spalenizny, węgla drzewnych i gruzu ceglanego (warstwa 10), która jest ewidentnym śladem po pożarze. Warstwa zgłiszczy nie została usunięta, bowiem bezpośrednio nad nią zalega podsypka z piasku (warstwa 11) oraz drugi poziom posadzki krużganka (warstwa 12), ułożonej z kwadratowych płytek ceramicznych (ryc. 16).

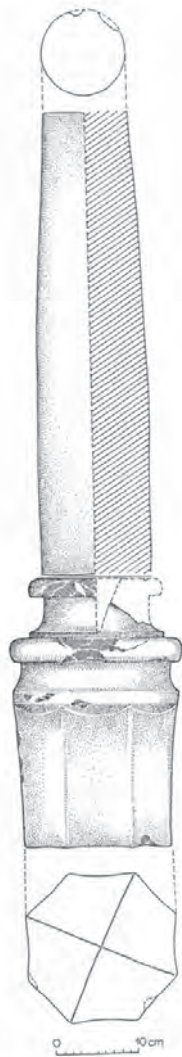
W obrębie wschodniego krużganka natrafiono na nowożytny wkop, związany z zakładaniem instalacji kanalizacyjnej, w którym odkryto kolumnę. Jej baza o sześciobocznej podstawie, wykonana została z piaskowca, natomiast trzon z zielonego serpentynitu (ryc. 20).

W kolejnych wykopach, założonych wzdłuż wschodniej ściany barokowego wschodniego skrzydła obecnego budynku klasztoru, odsłonięto relikty dwóch murowanych budowli. Obiekty te zostały przedstawione na szkicu Knorra (ryc. 9). Zachował się tylko fragment wschodniej części pierwszej z budowli, bowiem część południowa została zniszczona w trakcie budowy schronu podczas wojny. W narożniku północno-wschodnim odkryto przypórę przekątniową o szerokości 0,94 i długości ponad 1,40 m (jest uszkodzona) oraz dwie przypory pro-

Ryc. 19. Przekrój po osi wschód-zachód przez zabudowę opactwa kanoników regularnych św. Augustyna na Wyspie Piasek. Objasnienia: 1 – piaszczysty calej z domieszką gliny,

2 – humus pierwotny, 3 – brunatna próchnica z domieszką gliny i kawałkami gruzu, 4 – pochówek szkieletowy związany z cmentarzem klasztornym fazy romańskiej, 5 – wkopy budowlane, 6 – gruz budowlany, 7 – piaszczysta podsypka pod ceramiczną posadzkę kruzganek, 8 – posadzka ceramiczna kruzganek, 9 – czarna próchnica, 10 – warstwa spalenizny, 11 – podsypka pod ceramiczną posadzkę drugiego poziomu użytkowego kruzganek, 12 – posadzka ceramiczna drugiego poziomu użytkowego kruzganek, 13 – popowodziowa warstwa mułu, 14 – szarobrunatna próchnica z dużą ilością gruzu ceglanego, zaprawy i piasku, 15 – bruk granitowy, 16 – glina, 17 – brunatna próchnica z kawałkami gruzu, 18 – gruz z zaprawą, 19 – gruz ceglany, 20 – ciemnobrunatna próchnica, 21 – żółty piasek, 22 – brunatna próchnica, 24 – gruz wapienny, 25 – humus ogrodowy, 26 – gruz powstały po 1945 r., 27 – humus ogrodowy, obecny poziom terenu, B – mur zewnętrzny kruzganek z przyporą, D – mur kurtynowy (rys. J. Romanow)

Ryc. 20. Wyspa Piasek we Wrocławiu. Piaskowcowa baza kolumny oraz trzon wykonany z serpentynitu. Znajezisko luźne związane z I fazą zabudowy gotyckiej opactwa (rys. T. Demidziuk)

ste usytuowane przy ścianie wschodniej, które mają ok. 1,25 m długości, a ich szerokość waha się od 0,87 do 0,90 m (ryc. 17, obiekt D). Grubość muru ściany północnej obiektu wynosi 1,05 m, natomiast ściany wschodniej 1,18 m. Budowla została wzniesiona z cegieł o wymiarach $8,5 \times 12 \times 27$ cm, układanych w wątku gotyckim. Na podstawie dokonanych pomiarów można oszacować, że miała ona szerokość ok. 7,5 m i długość ok. 11,5 m. Prawdopodobnie pełniła funkcję kapitularza. Zespół budynków klasztornych od strony wschodniej został przedstawiony na grafice z 1668 r. (ryc. 3). Kapitularz widnieje tu jako obiekt stojący na lewo od kościoła. Ten dwukondygnacyjny budynek miał trzy osie okien, dwuspadowy dach, a ścianą szczytową usytuowany był na wschód.

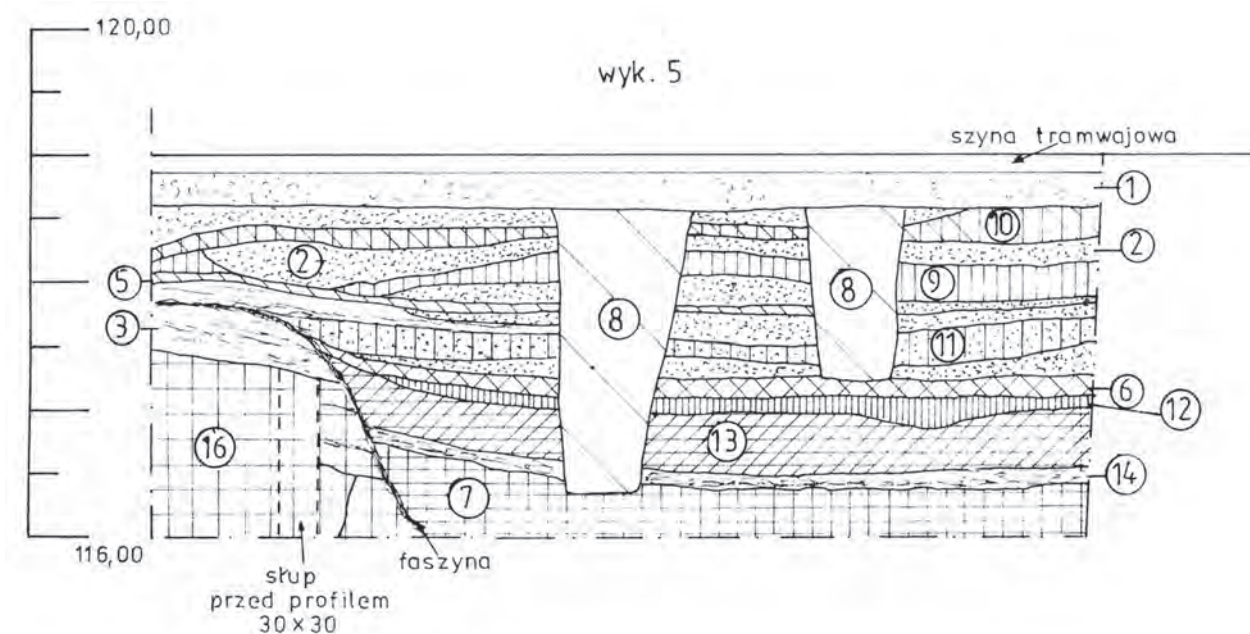
W profilu wykopu, prowadzącego od wschodniej ściany kapitularza na wschód w kierunku brzegu wyspy, stwierdzono obniżający się stopniowo poziom stropu piaszczystego calca od poziomu 116 do 117 m n.p.m. (ryc. 19, warstwa 1). Bezpośrednio na calcu zalega warstwa humusu pierwotnego (warstwa 2), a nad nią zaobserwowano warstwę kulturową o znacznej miąższości (warstwa 3), zawierającą fragmenty ceramiki naczyniowej datowane najpóźniej na 1. poł. XIII w., a zatem na schyłek okresu funkcjonowania opactwa w fazie romańskiej. Fakt przecięcia tej warstwy przez wkop ściany gotyckiego kapitularza zdaje się potwierdzać nasze datowanie początku tej fazy zespołu klasztornego, oparte na wcześniej przedstawionych przesłankach. Nad warstwą osadnictwa romańskiego zalega warstwa związana z budową kapitularza (warstwa 6), natomiast powyżej stwierdzono rozległą warstwę, zawierającą ułamki naczyń ceramicznych, datowane na okres od 2. poł. XIII w. do przełomu XIII i XIV w. (warstwa 9). Jest to zatem warstwa związana z omawianą fazą funkcjonowania opactwa na Piasku. Na jej stoku widoczne są ślady wskazujące na okresowe, lecz wyraźnie gwałtowne, przybory Odry.

Według szkicu Knorra (ryc. 9) na południe od kapitularza powinien znajdować się kolejny budynek. W trakcie wykopalisk natrafiono na obiekt składający się z dwóch segmentów o różnych planach, jednak konstrukcyjnie ściśle ze sobą powiązanych (ryc. 17, obiekty E, F). Segment zachodni (E) został podzielony na dwa pomieszczenia piwniczne. Zbudowany jest z cegieł o wymiarach $9 \times 12 \times 27$ oraz $8,5 \times 12,5 \times 28$ cm, układanych w wątku gotyckim. Nie rozpoznano ewentualnych podziałów w partii przyziemnej segmentu wschodniego (F), natomiast jego parter jest jednoprzestrzenny. W świetle ma 11,90 m długości i 8 m szerokości. Zbudowany jest z cegieł o wymiarach $9 \times 12,5 \times 26$ oraz $8 \times 11 \times 27$ cm, układanych w wątku gotyckim. Ściany boczne zostały zaopatrzone w pojedyncze przypory proste, zaś ściana wschodnia w przypory przekątniowe w narożnikach. Z poziomu parteru prowadzi wejście do segmentu zachodniego. W ścianach bocznych znajdują się pary zamurowanych otworów okiennych z rozglifionymi obustronnie węgarami i niskimi parapetami. Natrafiono na fragmenty piaskowcowych maswerków. W ścianie południowej znajduje się otwór wejściowy. Ekspozycja segmentu wschodniego oraz jego bogaty wystrój okien pozwalają sądzić, że pełnił on funkcję refektarza klasztornego.

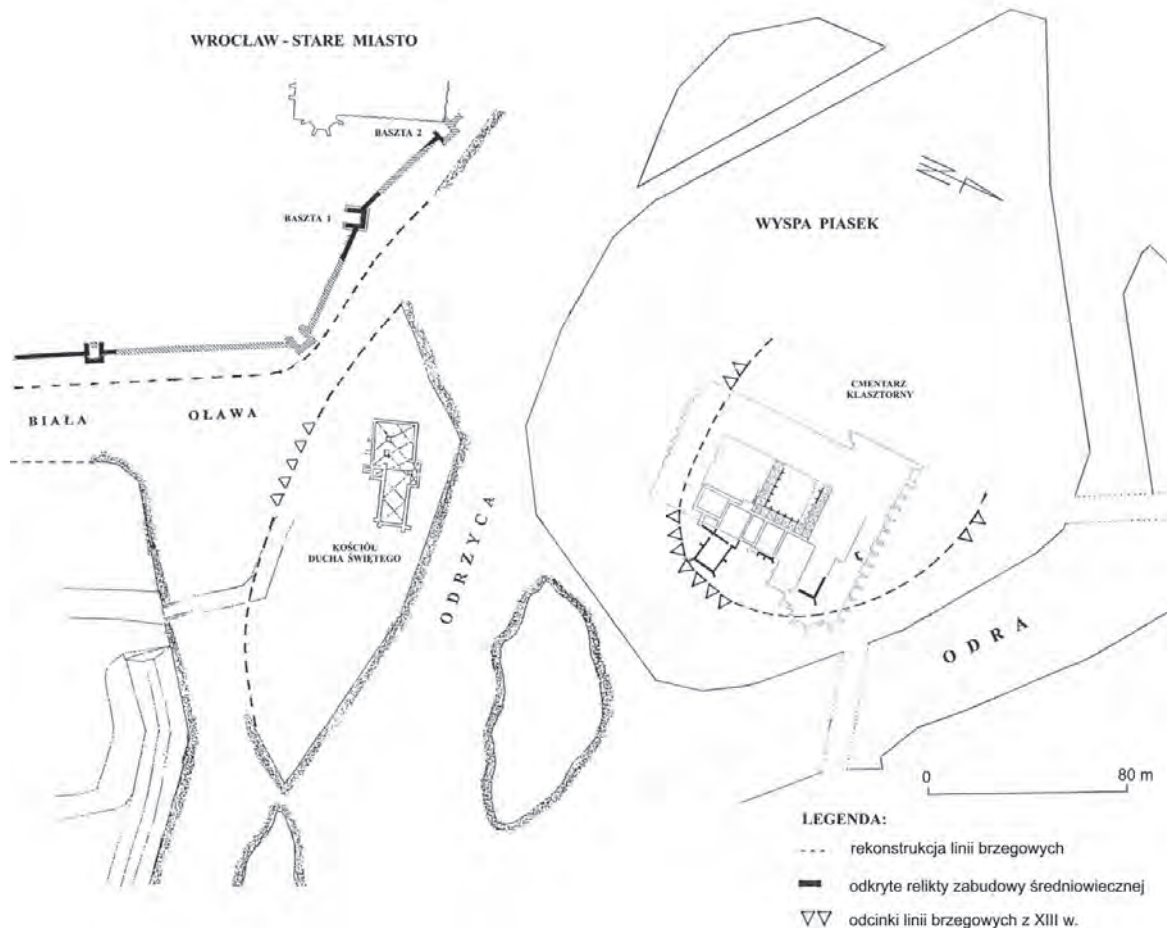
W zewnętrznym, wschodnim licu ściany czołowej segmentu F oraz na jej przyporach przekątnio-

wych stwierdzono obecność poziomych wyżłobień, które powstały na skutek intensywnej działalności wody. Świadczy to o ówczesnej bliskości Odry, a tym samym o mniejszej niż obecnie wielkości wyspy Piasek. Przemawia za tym również stratygrafia nawarstwień w profilu wykopu założonego przy ulicy św. Jadwigi, na przedłużeniu zachodniego, barokowego skrzydła klasztoru. Podczas badań uchwyciono profil południowego nabrzeża wyspy, umocnionego faszyną, z kwadratowym w przekroju słupem przyczółka mostowego o wymiarach 30×30 cm (ryc. 21 a, b). Według naszego pomiaru, element przyczół-

ka w południowej, ówczesnej linii brzegowej wyspy, oddalony jest o ok. 180 m od północnej linii brzegowej Odrzycy, płynącej u podnóża muru obronnego lewobrzeżnego Wrocławia (ryc. 22). Taką długość powinien zatem mieć most łączący oba tereny osadnicze. Sądzymy, że – ze względów czysto praktycznych – wzniesienie mostu o takiej długości przed budową bramy miejskiej byłoby mało uzasadnione ówczesnymi potrzebami. W związku z powyższym, w końcu XIII w. nie mogła funkcjonować szeroko pojęta komunikacja miasta z Piaskiem poprzez przeprawę mostową i ulicę św. Jadwigi, która, jak do-

Ryc. 21. Wyspa Piasek we Wrocławiu, ul. św. Jadwigi. Rysunek (a) i zdjęcie (b) profilu północnej linii brzegowej z widocznym słupem przyczółka mostowego. Objaśnienia: 1 – beton, 2 – piasek, 3 – próchnica z piaskiem, 5 – szara próchnica, 6 – brunatna próchnica, 7 – czarna próchnica, 8 – wkop, 9 – szarobrunatna próchnica, 10 – gruz z zaprawą, 11 – ilasty piasek, 12 – niebieski ił, 13 – brunatna próchnica z drewnem, 14 – zbutwiałe drewno, 16 – czarna próchnica z gruzem (rys. i fot. J. Romanow)

Ryc. 22. Wrocław, fragment Starego Miasta i Wyspa Piasek. Zabudowa opactwa kanoników regularnych św. Augustyna w I fazie gotyckiej na tle planu F. Grossa z 1578 r. (oprac. J. Romanow)

tychczas uważano, wyznaczała stary kupiecki szlak handlowy na Ruś i Pomorze. Komunikacja lewobrzeżnego Wrocławia z wyspą Piasek w tym czasie mogła się odbywać od ewentualnej furty miejskiej dwiema krótkimi przeprawami mostowymi poprzez bezimienną wyspę, na której wzniesiono zespół szpitalno-kościelny Ducha Świętego.

W świetle ustaleń stratygraficznych, dokonanych na podstawie analizy profili prezentowanych wykopów, stwierdzamy, że wielkość obszaru stopniowo rosła. Być może zadecydowały o tym te same czynniki, jak w przypadku badanego przez nas wycinka południowego nabrzeża fosy miejskiej pierwszego pierścienia fortyfikacji na obecnym pl. Dominikańskim (Piwko, Romanow 1993, s. 71–83). Stwierdzono tam mianowicie sukcesywne powiększanie areału miejskiego poprzez zasypywanie fosy ziemią, pochodzącą z wykopów pod fundamenty oraz gruzem z rozbiórek. Taki proceder byłby mocno utrudniony w przypadku wyspy Piasek, jednak z całą pewnością jakiś udział w jej powiększaniu miał

materiał, pochodzący z budowy podpiwniczonych obiektów klasztornych oraz późniejszych, miejskich. W oparciu o nasze ustalenia na ryc. 22 prezentujemy przypuszczalną wielkość wyspy w okresie funkcjonowania opactwa w I fazie gotyckiej.

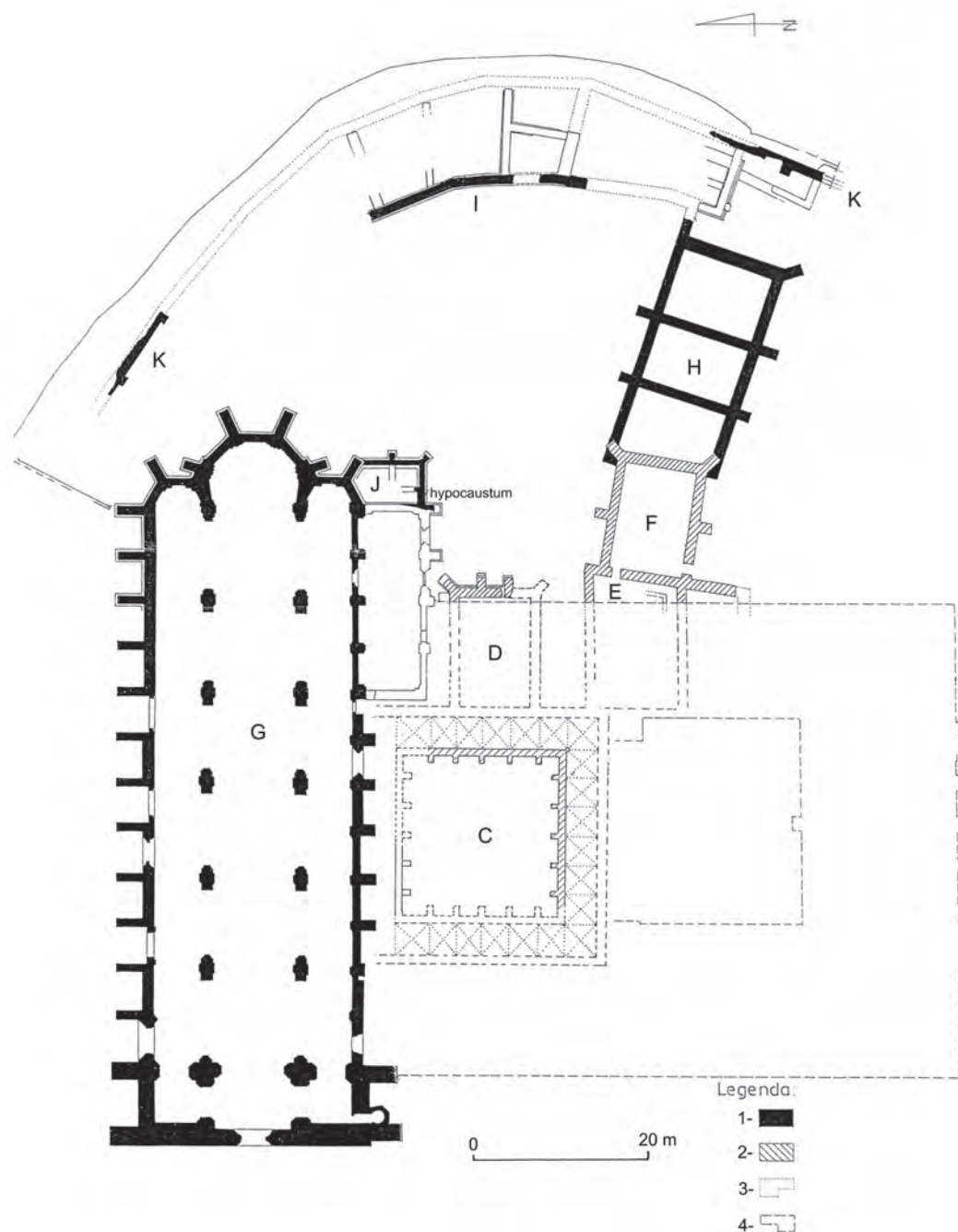
Zagadnienie powierzchni wyspy Piasek, a właściwie zakres własności klasztornej, był w przeszłości przedmiotem sporu pomiędzy zakonnikami a samorządem miejskim. Duchowni uważali bowiem, że już z chwilą założenia opactwa nadano im całą wyspę „od mostu do mostu” (Goliński 1997, s. 239). Biorąc pod uwagę wcześniejsze ustalenia, zdecydowanie mieli rację.

W związku z likwidacją dotychczasowego cmentarza z fazy romańskiej zaszła potrzeba założenia nowej nekropoli, która, według niżej wymienionych badaczy, w związku z brakiem miejsca we wschodniej części wyspy, została usytuowana na zachód od nowo wybudowanego założenia klasztornej (ryc. 22) na obszarze pomiędzy obecnym kościołem św. Anny a budynkami klasztoru augustianek (Goliński 1997, s. 243, 249; *Atlas Historyczny Miast*

Polskich 2001, plan 6). Mamy inny pogląd na temat lokalizacji cmentarza klasztornej tej fazy. Sądzi-
my mianowicie, że możliwe są dwie lokalizacje nekropoli klasztornej. Pierwsza i najbardziej prawdopodobna lokalizacja cmentarza wydaje się być na terenie wyspy, usytuowanej w nurcie Odrzycy, w odległości ok. 100 m na południe od opactwa (ryc. 22). Teren wspomnianej wyspy od roku 1214, dzięki nadaniu księcia Henryka Brodatego był własnością augustianów, którzy założyli tam zespół kościel-

no – szpitalny z rozległym cmentarzem (*Kodeks Dyplomatyczny Śląska*, 1959, t. II, nr 163 n.). W drugim przypadku pochówki zmarłych zakonników mogły być dokonywane w podziemiach dawnego kościoła z fazy romańskiej i nowo wybudowanego prezbiterium gotyckiego.

Z klasztorem kanoników regularnych na Piasku związany był zespół szpitalno-kościelny p.w. Ducha Świętego. W 1214 r. książę Henryk Brodaty, na prośbę opata Witosława i konwentu opactwa, nadał klaszto-

Ryc. 23. Wyspa Piasek we Wrocławiu. Zabudowa w II fazie gotyckiej. Objasnienia: 1 – odkryte relikty zabudowy, 2 – zabudowa fazy poprzedniej, 3 – rekonstrukcja obiektów, 4 – obecna zabudowa, C – wirydarz, D – kapitułarz, E – dwudzielny segment zachodni, F – refektarz, G – kościół NPM, H – dormitorium, I – mur kurtynowy, J – obiekt, w którym odkryto pozostałości pieca typu *hypocaustum*, K – mur nabrzeża (rys. J. Romanow)

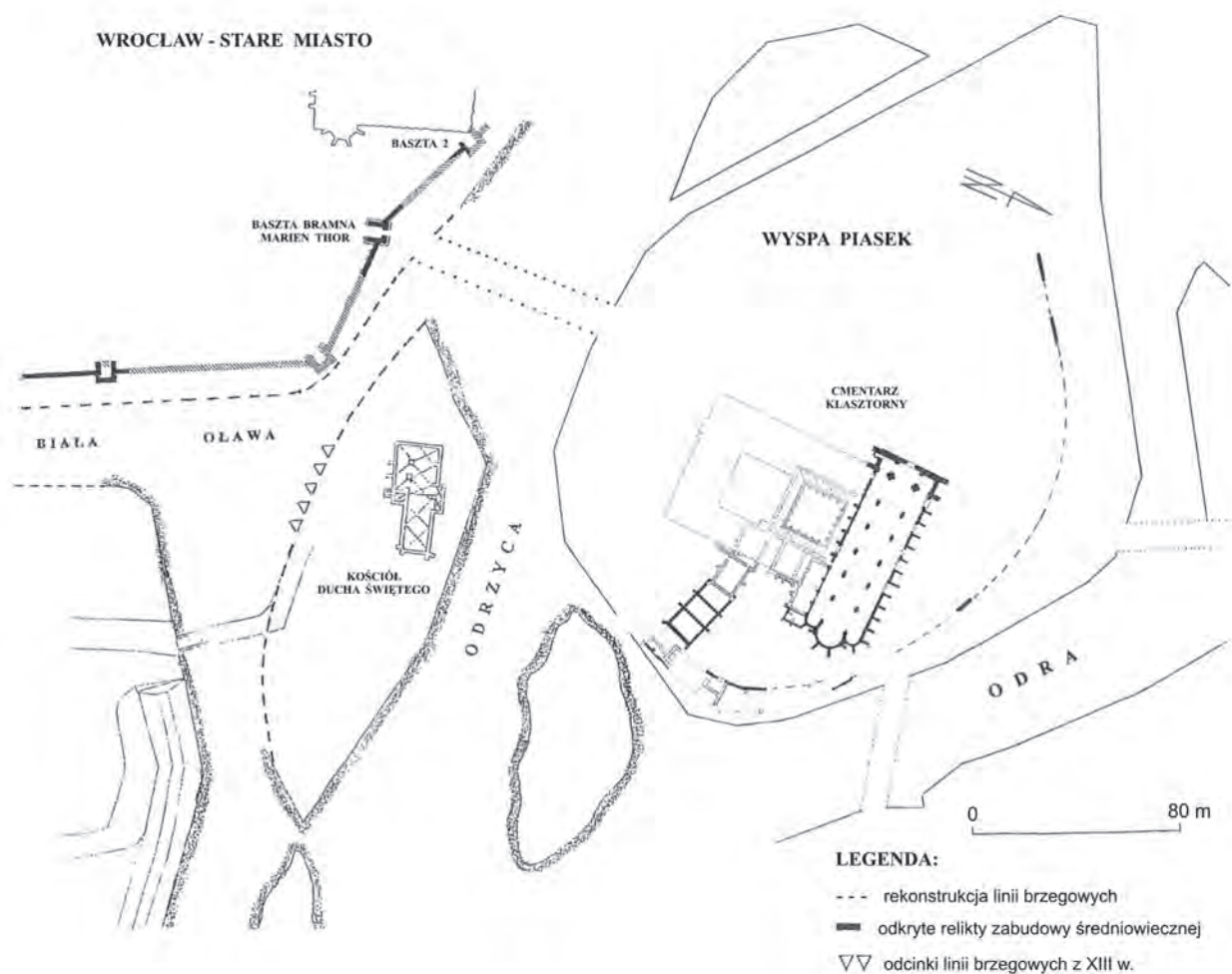
rowi w wieczyste posiadanie ziemię między Oławą i Odrzycą *terram que est Inter Olaum et Odriczam*, aby bracia zbudowali w tym miejscu kościół oraz szpital dla ubogich, chorych i pielgrzymów (Goliński 1997, s. 234). Terytorium wzmiankowane w dokumencie z 1214 r. z całą pewnością było w tym czasie wyspą. Potwierdzają to wyniki naszych badań, prowadzonych w tym rejonie w latach 1999–2000, w trakcie których stwierdzono, że pod późnogotyckim chodnikiem, odkrytym na poziomie 115,57 m n.p.m., który łączył kompleks szpitalny z lewobrzeżnym Wrocławiem, znajduje się warstwa mułu, a pod nią zalegają przemiennie ułożone warstewki piasku i iłu, charakterystyczne dla akumulacyjnych osadów

rzecznych (Romanow M., Romanow J. w tymże to-mie). Na planie Weinera z 1562 r. (ryc. 1) kościół Ducha Świętego zaopatrzony jest w przypory, charakterystyczne dla gotyku. Gotycki zespół szpitalno-kościelny musiał już istnieć przed 1239 r., bowiem w tym roku kasztelan Oświęcimia, Jarosław, wyznaczył granice wsi koło Niemodlina, darowanej szpitalowi (Cetwiński 1982, s. 38). Funkcjonujący przed 1239 r., w podległym augustianom zespole, kościół o gotyckich cechach architektonicznych jest kolejnym dowodem, potwierdzającym nasze datowanie początku I fazy gotyckiej opactwa na Piasku. Koniec tej fazy wyznacza rozpoczęcie budowy obecnego kościoła w 1334 r.

II FAZA GOTYCKA (1334–1468)

W latach 1329–1363 opatem klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna był Konrad z Lesłau. Podczas sprawowania przez niego tej funkcji, dokładnie w 1334 r., rozpoczęto budowę obecnego

kościół p.w. NPM na Piasku. Jest to budowla ceglana, halowa, trzynawowa, zamknięta od wschodu wielobocznie (ryc. 23). W założeniu miała posiadać dwie wieże, jednak jedna nie została zrealizowana.

Ryc. 24. Wrocław, fragment Starego Miasta i Wyspa Piasek. Zabudowa opactwa kanoników regularnych św. Augustyna w II fazie gotyckiej na tle planu F. Grossa z 1578 r. (oprac. J. Romanow)

Ryc. 25. Wyspa Piasek we Wrocławiu. Widok od zachodu na relikty trójprzestrzennego budynku H z II fazy gotyckiej, dostawionego do segmentu F (fot. J. Romanow)

W nawie głównej występuje sklepienie gwiazdziście, w bocznych trójdzielne (tzw. piastowskie), a w kruchcie krzyżowo-żebrowe. Pracami budowlanymi kierował mistrz Pieszko. Konsekracja świątyni miała miejsce w 1369 r. Budowę ukończono za czasów opata Mikołaja Herdana, który pełnił tę funkcję w latach 1395–1412 (Burgemeister 1930, s. 205; Maleczyński 1958, s. 188).

Wzniesienie tak monumentalnego kościoła poddyktowane było wieloma czynnikami. Jeden z najważniejszych to konsekwentnie powiększający się areal wyspy. Odbywało się to zarówno w wyniku akumulacji piasku i mułów rzecznych, jak też gromadzenia wzdłuż nabrzeży ziemi pochodzącej z wykopów pod budynki. Z czasem rada miejska zaczęła rościć sobie prawa do części wyspy i, posiłkując się dokumentem Henryka III i Władysława z 16.12.1261 r., doprowadziła do jej podziału na część miejską i zakonną (Goliński 1997, s. 238). Drugim powodem było przebicie dawnej baszty pierwszego obwodu średniowiecznych obwarowań miejskich i przebudowa jej na basztę bramną, co, naszym zdaniem, nastąpiło w latach 1318–1348 (Romanow 2001, s. 143–144) w trakcie realizacji drugiego obwodu fortyfikacji (Maleczyński 1958, s. 82). Przebudowana na basztę bramną, dawna XIII-wieczna baszta, na najstarszym zachowanym planie miasta z 1562 r. (ryc. 1) nosi nazwę Marien Thor, po-

Ryc. 26. Wyspa Piasek we Wrocławiu. Na pierwszym planie mur kurtynowy (obiekt I), wyżej po prawej relikty dwuprzestrzennego obiektu N (fot. J. Romanow)

chodzącą od wezwania kościoła na Piasku (ryc. 24). Ułatwienie komunikacji z lewobrzeżnym Wrocławiem z pewnością spowodowało wzrost osadnictwa świeckiego na wyspie i w konsekwencji powstanie parafii miejskiej, której miała w założeniu służyć nowo wybudowana duża świątynia.

Budowa obecnego kościoła, ze względu na niedostatek miejsca na terenie własności klasztornej, związana była z koniecznością likwidacji północnego skrzydła krużganka z I fazy gotyckiej (ryc. 2, 4, 23). W II fazie nadal funkcjonował dawny kapitułarz (obiekt D). W trakcie badań prowadzonych we wschodniej części wyspy stwierdzono, że do przekątniowych przypór wcześniejszego segmentu F, od strony wschodniej dobudowany został trójprzestrzenny budynek (ryc. 23, obiekt H; ryc. 25). Jest to prostokątny w rzucie obiekt o długości 25 i szerokości 13 m, zaopatrzony w przypory proste o szerokości 1,20 m od strony południowej i 1,30 m od strony północnej. Ściany południowa, północna i wschodnia budynku mają szerokość odpowiednio: 1,20, 1,30 i 1,70 m. Przy narożniku północno-wschodnim natrafiono na przyporę prostopadłą, wyprowadzoną na przedłużeniu ściany północnej, natomiast przypora przekątniowa wystąpiła w narożniku północno-zachodnim. Obiekt H został zbudowany z cegieł o czterech różnych wymiarach: 9,5×13×28 cm, 9×11,5×27 cm, 7×14×27 cm oraz 10×13×28 cm, układanych w wątku gotyckim na

zaprawie wapiennej. Nie jest podpiwniczony. W górnej partii ścian stwierdzono obecność glazurowanych główek cegieł. Budynek ten, według źródeł historycznych, datowany jest na 1468 r. i określany jako dormitorium (Burgemeister 1930, s. 245, 247, ryc. 161). Tak późne datowanie tego obiektu budzi nasze wątpliwości. Sądzymy, że jego powstanie było równoczesne z budową obecnego kościoła i wiązało się z potrzebą liczniejszej jego obsługi, bowiem nowa świątynia pełniła również funkcję parafialną.

Z partią fundamentową przypory prostej obiektu H ściśle związany jest, odkryty w trakcie badań (Romanow 1996), odcinek ceglanego muru kurtynowego o szerokości ok. 1,05 m (ryc. 23, obiekt I). Mur ten ma łamaną linię przebiegu, której kształt dostosowano do linii nabrzeża wyspy. Zbudowany został z cegieł palcówek o wymiarach 8,5×11,5×26 cm, układanych w wątku gotyckim. Posadowiony jest na stopie fundamentowej o szerokości 1,40 m, zbudowanej z granitowych otoczków spojonych zaprawą piaskowo-wapienną. Omawiany mur w dwóch miejscach został uszkodzony lejami po bombach. Dalszy jego przebieg rozpoznano podczas badań prowadzonych przy nabrzeżu ulicy Najświętszej Marii Panny (ryc. 26; Romanow 2001) oraz na osi ulicy Staromłyńskiej (Romanow 1997). Zapewne pełnił o funkcję falochronu, ale jego budowa prawdopodobnie podyktowana była także względa-

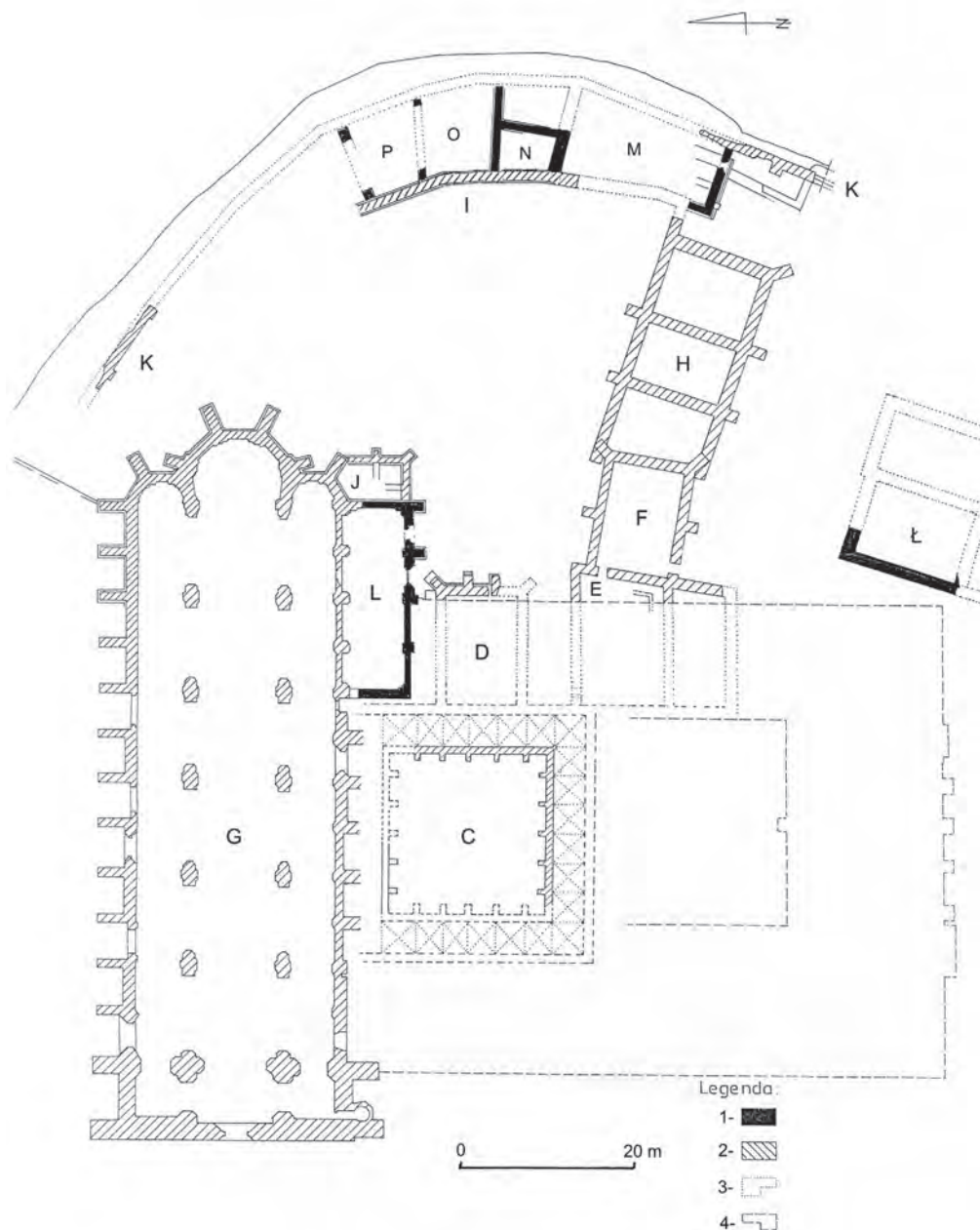

Ryc. 27. Wyspa Piasek we Wrocławiu. Widok na część południową reliktyw pieca typu *hypocaustum*. Na wprost półkolistą tarczą kolebkowo sklepionego paleniska. Wyżej schodkowo wymodelowany przewód kominowy (fot. J. Romanow)

mi obronnymi. W związku z przekuciem dawnej baszty XIII-wiecznego obwodu fortyfikacji miejskich oraz budową bezpośredniej przeprawy mostowej (ryc. 24), umożliwiona została komunikacja miasta z wyspą oraz z terenami położonymi na zachód od niej. W wyniku stopniowego powiększania areалу Piasku, nastąpił wzrost osadnictwa świeckiego, co w konsekwencji doprowadziło do podziału wyspy i wytyczenia na niej części miejskiej. W związku z tym zaszła konieczność ufortyfikowania wyspy

Piasek co, jak należy przypuszczać, mogło być inwestycją wspólną miasta i klasztoru.

Dość specyficzna jest planigrafia obiektu H, określonego jako dormitorium. Jego trapezowaty plan budowy oraz łamana linia, łącząca go z refektarzem z fazy poprzedniej (obiekt F), wskazują na ograniczenie ich budowy granicą własności. Wyróżniająca się grubością od pozostałych ściana wschodnia obiektu stanowiła zabezpieczenie budynku przed skutkami wylewów Odry. Konsekwentnie przewi-

Ryc. 28. Wyspa Piasek we Wrocławiu. Zabudowa w III fazie gotyckiej. Objaśnienia: 1 – odkryte relikty zabudowy, 2 – zabudowa fazy poprzedniej, 3 – rekonstrukcja obiektów, 4 – obecna zabudowa, C – wirydarz, D – kapitułarz, E – dwudzielny segment zachodni, F – refektarz, G – kościół NPM, H – dormitorium, I – mur kurtynowy, J – obiekt, w którym odkryto pozostałości pieca typu *hypocaustum*, K – mur nabrzeża, L – zakrystia, Ł – zespół piekarni i browaru, M, N, O, P – pomieszczenia o nieokreślonej funkcji (rys. J. Romanow)

dziano również odpowiednią ochronę otwartego do tej pory wschodniego zaplecza klasztoru, wznosząc omówiony wcześniej mur kurtynowy. Wzdłuż wschodniej linii brzegowej wyspy, w odległości od 3,5 do 5 m na wschód od niego, zaobserwowano przebieg muru nabrzeża o szerokości ok. 1 m (Dwojak, Ziółkowski 1994). Zbudowano go z cegieł palcówek o wymiarach 8–10×11–13×26 cm, układanych w wątku gotyckim na żółtawej zaprawie wapiennej. Od strony wyspy mur ten został zaopatrzony w krótkie skarpy stabilizacyjne, rozmieszczone w mniej więcej równych odstępach co 4,30 lub 4,50 m (ryc. 23, obiekt K). Niestety, nie dysponujemy danymi, które pozwoliłyby ustalić wzajemny stosunek chronologiczny obu murów. Wydaje się, że pogrubiona ściana dormitorium (obiekt H) wraz z murem kurtynowym (obiekt I) były pierwszym zabezpieczeniem zabudowy klasztoru przed powodzią, natomiast mur nabrzeża (obiekt K) wybudowany został nieco później, lecz jeszcze w II fazie funkcjonowania opactwa na Piasku.

W narożu pomiędzy południowymi przyporami bocznymi kościoła NPM a ścianą wschodnią zakrystii rozpoznano dwuprzestrzenny obiekt, zbudowany na planie prostokąta, zaopatrzony w przyporę przekątniową w południowo-wschodnim narożu oraz w przypory prostopadłe w ścianach bocznych (ryc. 23, obiekt J). Wschodnia część obiektu ma w świetle długość 7,3 i szerokość 4,3 m, natomiast grubość ścian zewnętrznych wynosi 0,70 m. Poniżej korony mur został pogrubiony do 0,90 m dwiema obustronnymi odsadzkami. Do jego budowy użyto cegieł palcówek o wymiarach 9×12×25–26 cm, układanych

w wątku gotyckim na zaprawie wapiennej o żółtawym zabarwieniu. Ściany zewnętrzne obiektu J posadowione są na kamiennej stopie fundamentowej o szerokości 1,20 m, zbudowanej z częściowo obrobionego granitu i otoczków rzecznych. Na dłuższej osi budynku, w jego części zachodniej, stwierdzono pomieszczenie o szerokości w świetle wynoszącej 1,25 m, z zachowaną ścianą wschodnią o grubości 0,55 m. Jest to pozostałość komory paleniskowej pieca typu *hypocaustum*. Jego czoło, półkoliście wymodelowane w południowej ścianie obiektu J, stanowiło wsporę dla nie zachowanego, kolebkowego sklepienia pieca, o wysokości 0,45 i rozpiętości 1,25 m. Zadziwiające jest, że poza wsporą o półkolistym wykroju ściany tarczowej pieca, w jego ścianach bocznych nie stwierdzono wezglówi, niezbędnych do osadzenia koleby, która, jeśli nie ceglana, to mogła być jedynie metalowa. Na głębokości 0,95 m poniżej strzałki owego sklepienia kolebkowego wystąpiła częściowo rozebrana posadzka z przepalonych cegieł i ze śladami spalenizny. Z kolei ok. 0,65 m powyżej niej, w ścianie tarczowej pieca znajduje się szeroka na 0,20 m pionowa wnęka, o schodkowo wymodelowanych poziomach (ryc. 27). Jest ona pozostałością przewodu kominowego, przez który odprowadzany był dym, a po zamknięciu pieca tą drogą ciepłe powietrze docierało do instalacji grzewczych i było dalej rozprowadzane. Zatem część wschodnia obiektu J prawdopodobnie pełniła funkcję pomieszczenia na drewno, służące do ogrzewania pieca.

Zabudowę zespołu klasztorowego na Piasku w II fazie gotyckiej najlepiej przedstawia ryc. 3.

III FAZA GOTYCKA (OD 1468 R.)

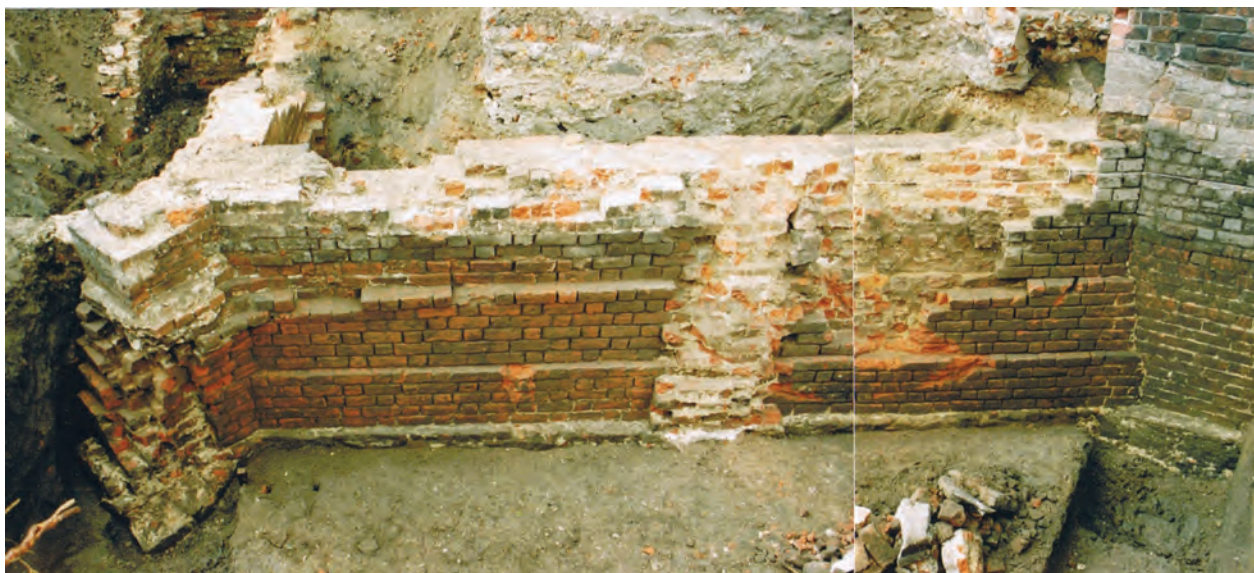
W tej fazie nadal funkcjonowały wcześniej powstałe budowle. Natomiast nowo wybudowanymi obiektami są: zakrystia, zespół piekarni i browaru oraz budynki usytuowane pomiędzy murem nabrzeża i murem kurtynowym (ryc. 28).

Zakrystia (obiekt L, ryc. 29) zbudowana została na starszym obiekcie J, wzdłuż południowej nawy bocznej kościoła NPM. Jest to obiekt jednonawowy, czteroprzęsłowy, zaopatrzony w sklepienie krzyżowo-żebrowe.

Na wschód od południowo-wschodniego naroża obecnego barokowego założenia klasztorowego rozpoznano, widoczny na planie Knorra (ryc. 9), fragment zabudowy zespołu piekarni i browaru (obiekt Ł). Korona odsłoniętego muru ma szerokość 1,15 m i spoczywa na ceglanej ławie fundamentowej. Obiekt został zbudowany z cegieł palcówek

o wymiarach 9×12×28 oraz 8,5×12×29 cm, układanych w wątku gotyckim. Główki cegieł w licu zewnętrznym odkrytej ściany są szklwione. Wzniesienie piekarni i browaru wg Burgemeistera (1930, s. 245, 247) nastąpiło ok. 1468 r. Rozpatrując usytuowanie tego obiektu przypuszczamy, że jego zabudowa wykracza poza dotychczasową, zachodnią granicę własności kościelnej.

W przestrzeni pomiędzy murem nabrzeża (obiekt K) i murem kurtynowym (obiekt I) pojawiły się w tej fazie poprzeczne mury o konstrukcji łęków wypełnionych, zbudowane z cegieł palcówek o wymiarach 8,5×12×26 cm, układanych w wątku gotyckim na zaprawie wapiennej o żółtawym zabarwieniu. Mury te mają grubość od 0,90 do 1,30 m. Wyznaczają one cztery trapezowate w rzucie pomieszczenia (obiekty M, N, O, P), z których jedno (N) jest

Ryc. 29. Wyspa Piasek we Wrocławiu. Widok od wschodu na obiekt L (fot. J. Romanow)

dwudzielne. Nieznane jest przeznaczenie odkrytych obiektów. Z uwagi na ich lokalizację i wysoki poziom lustra wody w Odrze, raczej nie były to budynki mieszkalne. Prawdopodobnie pełniły one funkcję gospodarczą.

Budowa okazałego kościoła II fazy gotyckiej oraz rozbudowa klasztoru w fazie III gotyckiej drastycznie zawężyła obszar własności zakonnej. Niewykluczone, że właśnie wówczas możliwy był początek funkcjonowania cmentarza przy kaplicy p.w. św. Anny. Osobiście przekonani jesteśmy, że jednak

właśnie podziemia kościoła były miejscem pochówków zakonników. Świadczy o tym ogromna liczba czaszek i innych kości ludzkich odkrytych w trakcie odbudowy kościoła po zniszczeniach ostatniej wojny.

W latach 1709–1730 realizowana była budowa południowego i zachodniego skrzydła obecnej bryły klasztoru, natomiast skrzydło wschodnie powstało w 1781 r. (Burgemeister 1930, s. 245, 247, ryc. 161). Ówczesny widok zabudowy zespołu klasztorowego na Wyspie Piasek przedstawia ryc. 6.

LITERATURA

Atlas Historyczny Miast Polskich

2001 t. IV Śląsk, z. 1, Wrocław.

Burgemeister L.

1930 *Das ehemalige Augustiner-Chorherren – Stift auf dem Sande. Die Sand-Oder Marienkirche*, [w:] *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, B. 1, Breslau, s. 205–244.

Cetwiński M.

1982 *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Biogramy i rodowody*, cz. 1, Wrocław.

Chrzanowski T.

1980 *Bardo*, Wrocław.

Czerner O.

1962 *Studia nad romańską i gotycką architekturą kościoła NMP na Piasku we Wrocławiu*, *Biuletyn Historii Sztuki*, R. 24, z. 3–4, s. 360–376.

1989 *Wrocław na dawnej rycinie*, Wrocław-Warszawa-Kraków.

2000 *Resztki romańskiego kościoła p.w. Panny Marii we Wrocławiu*, [w:] *Śląsk około roku 1000*, Wrocław, s. 195–199.

Dwojak A., Ziółkowski W.

1994 *Sprawozdanie z badań w sezonie 1992/93. Nadbrzeże pomiędzy mostami Tumskim i Piaskowym /odcinek od 16,8 do 77,8m od mostu Tumskiego/*, mpis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu.

Gębarowicz M.

1936 *Architektura i rzeźba na Śląsku do schyłku XIV w.*, [w:] *Historia Śląska*, t. 3, Kraków, s. 24–26.

Goliński M.

1997 *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia*, Wrocław.

Kaźmierczyk J., Kamiński L., Limisiewicz A.

1995 *Przyczynek do studiów nad osadnictwem na Wyspie Piaskowej we Wrocławiu*, *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne*, t. 36, s. 231–245.

Knauer P.

1932 *Kloster Kamenz*, Legnitz.

Kodeks Dyplomatyczny Śląska

1951 t. I, wyd. K. Maleczyński, Wrocław.

1959 t. II, wyd. K. Maleczyński i A. Skowrońska, Wrocław.

- Małczyński K.
 1952 *Zagadnienie góry Ślęży – Sobótki*, Materiały Wczesnośredniowieczne, t. 2 (1950), s. 1–22.
 1958 *Dzieje Wrocławia od czasów najdawniejszych do roku 1618*, [w:] *Dzieje Wrocławia*, Wrocław.
- Małachowicz E.
 1992 *Wrocław na wyspach. Rozwój urbanistyczny i architektoniczny*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Piwko R., Romanow J.
 1993 *Formy przeobrażania i fazy zagospodarowania północno-wschodniej części terenu pl. Dominikańskiego w świetle wyników badań archeologiczno-architektonicznych*, Silesia Antiqua, t. 35, s. 71–83.
- Romanow J.
 1987 *Klasztor NM Panny na Piasku we Wrocławiu. Badania archeologiczne w latach 1982–86*, mpis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu.
 1987a *Kamieniec Ząbkowicki, plac Kościelny. Badania archeologiczne, III etap*, mpis w archiwum WUOZ w Wałbrzychu.
 1996 *Wyspa Piaskowa we Wrocławiu. Klasztor N.M.P. na Piasku. Wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych, realizowanych od 2.09 do 30. 11.1995*, mpis w archiwum WUOZ we Wrocławiu.
- 1997 *Wyniki ratowniczych badań archeologicznych, realizowanych w ramach inwestycji komunalnych, prowadzonych w przebiegu ulic: Staromłyńskiej, św. Jadwigi i Wszystkich Świętych we Wrocławiu w okresie od marca do maja 1997*, mpis w archiwum WUOZ we Wrocławiu.
- 1999 *Wrocław – Wyspa Piasek, część wschodnia*, maszynopis w archiwum WUOZ we Wrocławiu.
- 2000 *Wyspa Piasek. Nabrzeże przy ul. NM Panny. Wyniki badań archeologiczno-architektonicznych w roku 2000*, mpis w archiwum WUOZ we Wrocławiu.
- 2001 *Chronologia Bramy Piaskowej w świetle wyników badań wykopaliskowych w roku 2000*, Silesia Antiqua, t. 42, s. 133–147.
- Romanow M., Romanow J.
Szpital Ducha Świętego we Wrocławiu w świetle badań archeologicznych, w tymże tomie.
- Semkowicz W.
 1951 *Paleografia łacińska*, Kraków.
Wrocław na planach. XVI–XX wiek
 1999 *Wrocław na planach. XVI–XX wiek*, Wrocław.

dr Jerzy Romanow
 ul. K. Miarki 16/5
 50–306 Wrocław
 e-mail: jerzyromanow@wp.pl

dr Małgorzata Romanow
 al. J. Matejki 17/11
 50–333 Wrocław
 e-mail: malgorzata.romanow@wp.pl